

MONSTRES I PRODIGIS

Antonio Solano

EL TRIOMF DEL RACIONALISME VA FER QUE LA CIÈNCIA S'IMPOSARA A LA SUPERSTICIÓ. PERÒ VA SER UN CAMÍ LLARG I SEMBRAT DE VACIL·LACIONS. ALS RACONS MÉS APARTATS DE LA CIÈNCIA S'AMAGAVEN MONSTRES TERRIBLES QUE REPRESENTAVEN LES PORS MÉS PROFUNDES DE L'HOME. EL SON DE LA RAÓ PRODUEIX MONSTRES, I NOSALTRES PROPOSEM UNA EXCURSIÓ PER AQUESTA GEOGRAFIA ONÍRICA.

Les ciències naturals han tingut sempre alguna cosa d'inexplicable i de misteriós. Avui tenim uns recintes plens de sorpreses que s'anomenen museus de la ciència, en què se'ns explica, amb major o menor encert, els replecs màgics de la vida quotidiana. No obstant això, per al grec del segle de Pericles, el germànic de l'imperi de Frederic I, o el súbdit castellà de Felip III, tot el seu món constituïa un museu de la ciència a gran escala. Fets que es consideren comuns avui dia produïen una sorpresa comparable a la que exerceix el pèndol de Foucault sobre l'escolar amb motxilla de Harry Potter. I mai podria imaginar aquest escolar que centaures, basiliscs i altres bèsties que apareixen en les novel·les del seu jove heroi constituïen per als seus llunyans avantpassats una fauna si no habitual, almenys perfectament versemblant. Però anem per parts.

■ EL PRODIGI COM A SIGNE AJORNAT

Aristòtil, Elià o Plini el Vell constitueixen durant tota l'edat antiga una autoritat inqüestionable en la descripció dels éssers que poblen terra, cel i mar, això que amb poques paraules denominem història natural. No obstant això, en les seues pàgines aguaiten bèsties que semblen més producte de la imaginació que de l'observació, i les caracteritzacions de les quals escapen al que avui consideraríem racional. Aquest és el punt de partida de la teratologia, denominació derivada del grec *teras*, paraula genèrica per a designar els monstres, entesos com a manifestacions extraordinàries de la naturalesa. Durant segles, els monstres, igual com els portents o els prodigis, tenien la missió d'"advertir". Eren signes amb un significat ocult que calia desxifrar.

En l'antiguitat clàssica aquest significat anava lligat al present però, a poc a poc, el prodigi es converteix en un signe projectat cap al futur, un avís d'allò que ha de venir. Si fem cas a Tit Livi o Julius Obsequens, per exemple, quan esclata una guerra civil, o quan l'enemic és a les portes de la ciutat, apareixen prodigis diversos, com la

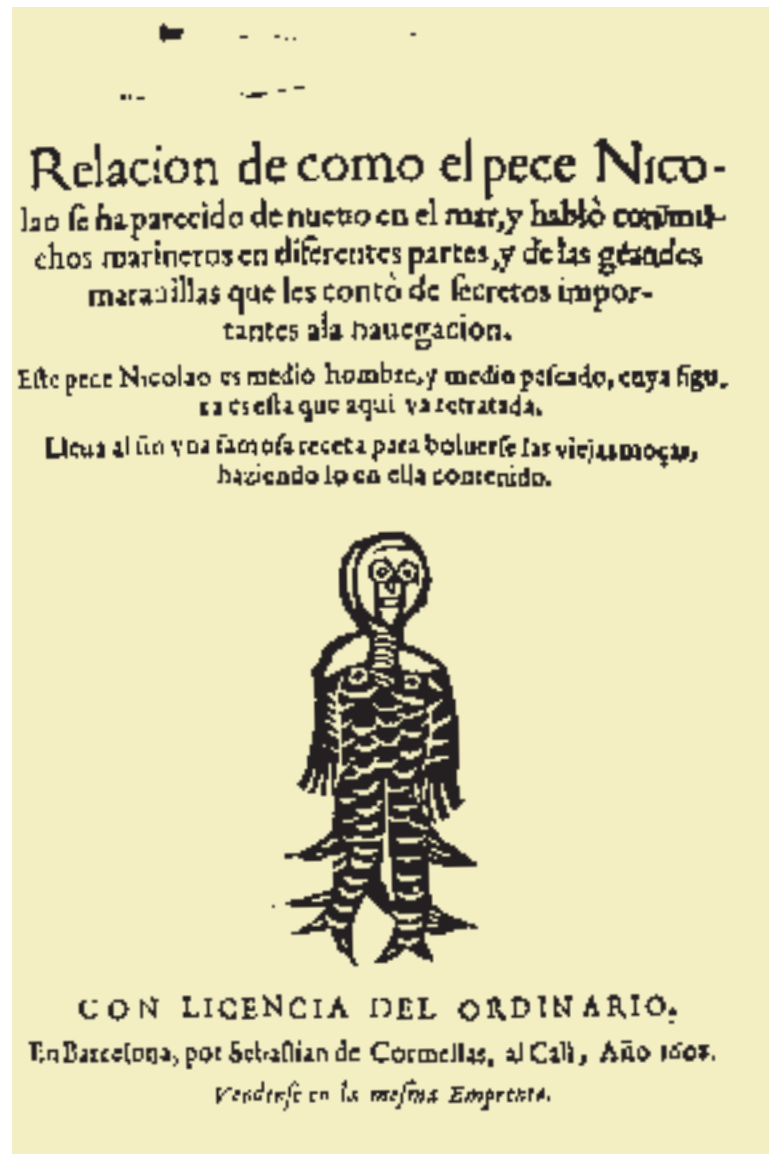

Figura 1. Relació del peix Nicolao (1608), "un simple mortal tan enamorat del mar que un dia es llança a les onades per viure sempre entre els peixos".

pluja de sang, les estàtues que suen, la duplicació del sol i la lluna o, en ocasions, el naixement d'hermafrodites o éssers híbrids, monstres al cap i a la fi que és necessari sacrificar com a expiació pels pecats humans.

Mai no ha deixat l'home de sentir-se atret per aquests fenòmens sobrenaturals que subverteixen les categories naturals "legítimes". Són presents en la història i la prehistòria, en mites i religions, en l'art i en les cultures més disperses. Aguaiten als capitells d'esglésies i a les miniatures dels còdexs. Els tenim presents en la Bíblia, en els llibres orientals, en Homer, en el Bosch. A partir de l'edat mitjana, però, aquests fenòmens semblen molt més pròxims a la realitat quotidiana; ja no són llegendes o mites de temps passats, cantats per poetes, sinó històries pròximes d'algú que ens diu que els ha vist amb els seus ulls. Aquí és necessari fer una distinció: d'una banda podem parlar de "monstres possibles", bé siguin animals exòtics que resulten sorprenents als ulls de qui no els coneix —la girafa o el cocodril, per exemple—, o bé éssers amb deformacions físiques, hermafrodites, siamesos, etc. D'altra banda hi ha els animals llegendaris, com el fènix o el basilisc, o els híbrids impossibles, com el centaure, o l'arbre que dona ocells o corders. No obstant això, en la mentalitat de l'època, aquesta distinció no es considerava tan òbvia.

■ ALLÒ QUE AMAGA EL CASTOR

En l'última novel·la d'Umberto Eco, un rodamón anomenat Baudolino es troba en els seus viatges amb éssers extraordinaris, uns amb cap de gos —els cinocèfals—, altres amb un sol peu descomunal —els esciàpodes—, i altres de grandària gegantina o diminuta —gegants i pigmeus—: són éssers extrems dels bestiaris medievals i dels llibres de viatges, manifestacions que formen part d'un món regit per lleis distintes a les de la nostra realitat comuna. El gènere del bestiari es desenvolupa a Europa al voltant dels segles XI i XII, i suposa una revisió de les històries naturals del període clàssic, enriquides amb elements de la tradició oriental, i generalment amb una lectura simbòlica d'índole moralitzant.

Si analitzem acuradament aquests textos veiem que, a pesar del coneixement real d'alguns éssers ja no tan exòtics, com l'elefant o l'hipopòtam, es mantenen prejudicis i consideracions transmeses per la tradició escrita, i que no tenen cap fonament experimental. Per exemple, amb el segle XVII ben entrat se segueix explicant que la salamandra és un ésser nascut del foc: Aristòtil ho havia afirmat, i el pes de l'autoritat, amb la teoria dels quatre elements bàsics, terra, aigua, foc i aire, és encara superior a l'observació empírica.

Pròpies del bestiari són creences com ara que els elefants no tenen genolls, o que els unicorns s'adormen davant d'una donzella verge, o que els castors es castren quan els persegueixen els caçadors, com ens conta aquest bestiari català: "Lo castor sí és una bèstia qui ha un membre qui és de gran virtut, so és, los seus collons; e com aquest castor és cassat per los cassadors, e ell veu que los cans lo aconsegüen, ell coneix la rahó per què és cassat, pren los seus collons ab les dents, e arranca'ls e gita'ls en terra." És una mostra d'intel·ligència animal que no tots coneixíem. El bestiari desapareix amb el temps: els poetes aprofitaran el simbolisme animal per a traslladar-lo a les relacions eròtiques; d'altra banda, els llibres de viatges acaben ocupant el seu lloc en la descripció d'éssers estranys. L'auge d'escriptors viatgers es produeix entre els segles XIII i XVI, i les narracions de l'Orient Llunyà primer, i del Nou Món després, omplen les biblioteques d'éssers monstruosos diversos. Alguns arriben a ser vells coneguts dels quals tothom parla; és el cas de l'ocell Roc, que va portar Simbad entre les seues urpes, i del qual Marco Polo va arribar a veure una ploma; o també el peix Nicolao (figura 1), un simple mortal tan enamorat del mar que un dia es llança a les onades per viure sempre entre els peixos i que tan sols apareix per a advertir els mariners de les desgràcies del món.

«ELS MONSTRES EREN SIGNES AMB UN SIGNIFICAT AMAGAT QUE CALIA DESXIFRAR»

■ LA MORAL DEL MONSTRE

Però de manera paral·lela als animals monstruosos, el Renaixement donarà cabuda a altres monstres menys innocents i menys versemblants també. Tenim un exemple en les controvèrsies polítiques i religioses del cinc-cents, en què el monstre permet sorprendre, advertir, i fins i tot injuriar l'adversari, tot alhora. De mans de Luter i Melanchthon apareix en 1523 l'*Explicación de las dos figuras pavorosas, el asno del Papa en Roma, y el becerro-monje encontrado en Freiberg, en Sajonia*; el primer es correspon amb un monstre amb escates, híbrid d'ase i dona, trobat en el Tíber en 1495, i el segon és un altre híbrid entre bou i frare.

Per als protestants, ambdós monstres són signes de la corrupció de Roma i de les tèrboles maniobres del papa i del clergat. També són freqüents els avisos en forma de monstre que prediuen la caiguda del turc, com en aquesta *Relacion verdadera y notable, en la qual se contienen los mas espantosos, y admirables sucessos, que hasta oy se han visto, sucedidos en Turquia, y todos amenazan la perdida, y ruina de aquel Imperio; y en particular un niño que nacio en Ostrabiza, con tres puntas en la cabeça,*

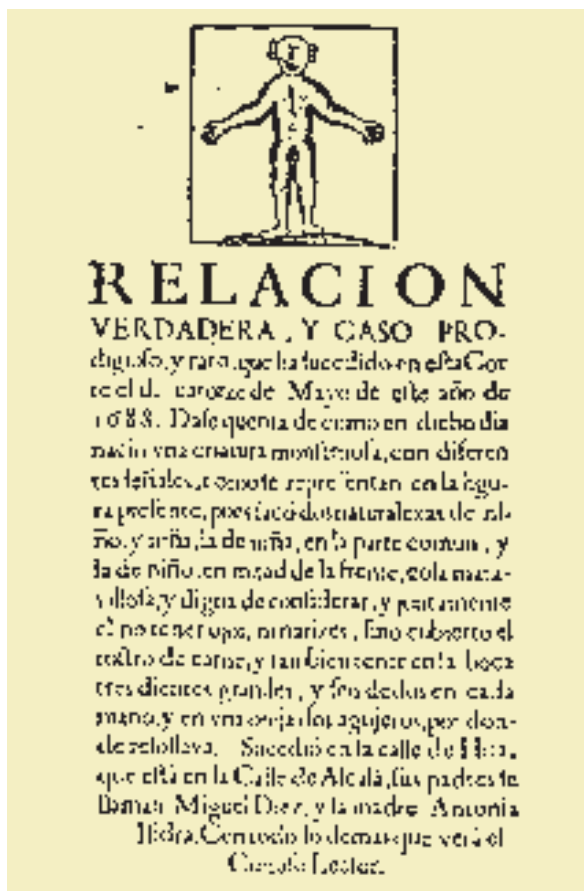

Figura 2. Una criatura amb dues naturaleses: la de nena en la part comuna, la de xiquet al bell mig del front.

tres ojos, las orejas de jumento, la nariz de una ventana, y los pies, y las piernas retuertos al revés. Sacada de una copia autentica, embiada a Roma, y traducida en nuestra lengua por Ludovico Grignan (1653). Fixeu-vos en l'interès per la veracitat que manifesta el redactor. Del mateix tipus seria el *Verdadero retrato del monstruoso Pescado que se halló en Alemania, en un Rio del Reyno de Polonia*, en què es mostra un peix amb urpes d'àguila, cap humà, una creu a la boca, una corona amb tres creus i, entre les escates, banderes, espases i fins i tot un canó d'artilleria. Òbviament la lectura és de caràcter simbòlic, centrada en les disputes polítiques de l'any 1614 en què està datada aquesta relació. Podríem considerar que el racionalisme hauria d'eliminar aquestes creences infundades, però no sembla aquest el cas. Un excel·lent cirurgià com Ambroise Paré escriu un tractat sobre monstres i prodigis, davant dels quals manifesta una fe indiscutible, i que contrasta amb la modernitat de la seua teoria i pràctica de la medicina. Els seus col·legues de professió, però, no li perdonaran aquestes vel·leïtats supersticiososes i tractaran

Figura 3. La geganta Eugenia.

d'expulsar-lo de la carrera. El científic Gessner, en la seua història dels animals, també considera el dragó com un ésser real.

Una miqüeta més escèptic es mostra Andrés Laguna, qui, en els seus comentaris al Dioscòrides posa en dubte algunes afirmacions més pròpies del bestiar que d'un tractat de botànica i farmacopea. És curiosa la referència a l'autocastració del castor que ja hem vist: "*Los que dicen que aqueste animal redime su vida con los compañoncicos, por los cuales es acosado: y que a bocados yendo huyendose los arranca, y los dexa a los caçadores, falsamente se lo levantan: visto que no puede alcanzar a ellos, por estar encogidos y retirados: y aun que alcançasse, no lleva el cuytadillo esse espacio, y antes dexaria los ojos, que la tal prenda.*"

■ LES RELACIONS DE SUCCESSOS

D'altra banda, aquest tipus d'històries d'éssers sobrenaturals adquireix en el trànsit cap a l'edat moderna un impuls extraordinari gràcies a la difusió dels impresos en format de plec de cordill. Les relacions de suc-

cessos extraordinaris es converteixen en el vehicle d'aquest nou gènere, amb un èxit increïble de públic, i amb extensió que només podem imaginar-nos per referències indirectes, ja que gran part d'aquesta literatura efímera ha desaparegut. Hi apareixen animals feroços de naturalesa híbrida, éssers fantàstics que es mostren espantosos al cel, naixements de xiquets deformes o amb senyals que pronostiquen desgràcies, etc. Alguns d'aquests fenòmens entren en allò havíem anomenat “monstruositat possible”, com és el cas de la monja que després de passar dotze anys en un convent, en fer força li ix la seua *naturalesa d'home*, o un monstre nascut a Tortosa la figura del qual representa uns siamesos units pel tronc. Molts d'aquests éssers infortunats, si sobreviuen al part, recorrien els camins exhibint-se en pobles i ciutats, com aquell xiquet a qui va invitar a dinar Montaigne, trobant que “entre las tetillas y el ombligo [...] se unía a otro niño sin cabeza”.

En altres ocasions, a pesar que hi ha un component de realitat considerable, l'estranyesa del conjunt ens fa dubtar de la seua veracitat, com en una relació impresa en 1688 sobre una criatura amb “*dos naturalezas de niño, y niña: la de niña, en la parte común; la de niño en mitad de la frente; cosa maravillosa, y digna de considerar; y juntamente el no tener ojos, no narizes, sino cubierto el rostro de carne; y tambien tener en la boca tres dientes grandes, y seis dedos en cada mano, y en una oreja dos agujeros, por donde resollava.*” (figura 2.)

Dins d'aquest grup caldria assenyalar els que corresponen a llegendes populars que es mantenen fins i tot avui dia, com un imprès de Luis de Figueroa (1603) “*de lo que succedio en el Reyno de Valencia en la Villa de Bocarente a una señora onrada, por causa de no entenderse con su marido, que haziendose preñada el primer año de su casamiento vino a parir un negrito sin hazerle traycion a su marido por causa de una esclavita que tenia en casa*”, que recorda aquelles llegendes urbanes que en rogle ens conta un amic a propòsit d'un altre amic digne de tota fe. Altres prodigis, però, escapen a qualsevol intent de racionalització, com en aquesta relació de Pedro de Adrada en 1613: “*Admirables prodigios y portentos, que se manifestaron en Bayona de Francia este presente año, adonde entre los mas señalados, nacio un niño con treynta y tres ojos naturales, y perfetos en orden y compas divididos por todo su cuerpo, el qual vivio treynta y tres dias, y habló tres vezes palabras de mucho exemplo.*” L'aparició insistent del tres, nombre màgic i diví, ens adverteix del caràcter moral d'aquests

avisos, igual com havíem vist ja en el peix de Polònia. Alguna cosa semblant succeeix amb la “*Relacion verdadera, sacada de diferentes cartas [...] Refierese en ella el admirable prodigio, pasmoso, y nunca visto caso, que ha sucedido en Roma, poniendo una Gallina en el Castillo de Sant'Angel un Huevo, con una Estrella de primera Magnitud, en forma de Cometa redondo, en la parte superior dél; y diez y siete Estrellas, repartidas por todo su ovalado circulo, con tres Cometillas, que las dividen. Y al mismo tiempo otra Gallina de un Cochero del Noble Cavallero Maximo (de los mas Ilustres de Roma) puso otro Huevo, con una Esfera, del color de la yema, en la parte superior, y en la inferior una culebra viva [...]*” (1681), comprensible tan sols si descobrím la simbologia dels elements que hi apareixen.

■ LA CORT DE LES BÈSTIES

Tots aquests prodigis, els possibles i els inversemblants, conserven aquesta qualitat de signe que s'ha de desxifrar, i contenen així mateix un doble ensenyament que no hem d'oblidar: que qualsevol esdeveniment extraordinari és mostra de la grandesa divina, i que la seua aparició té com a fi advertir-nos dels errors humans. Amb aquesta doble premissa, no és estrany, doncs, que cap a finals del segle XVII, amb tot un regne pendent de la complexió malaltissa i del llastimós estat de Carles II, es revife de manera considerable el gènere dels monstres humans. Recordem per exemple la geganta Eugenia (figura 3), pintada despullada per Carreño, i protagonista de diverses relacions com les que hem anat veient; o als nans i bufons de Velázquez; i en general tota una sèrie de personatges que acudien a la cort atrets per la fama i les almoines, com testifica una *Relacion verdadera, y copia de un maravilloso portento que la Magestad de Dios N. Señor ha obrado con una niña monstruosa que nació en la Villa del Campo con dos cuerpos, aunque están en uno, dos cabezas, quatro brazos, y tres piernas, y la una cabeza tiene dientes, y la otra no, el dia 18 de abril deste año de 1687 hija de Francisco Garcia, y de Maria Martinez su madre, la qual han traído a esta Corte para que la vea su Magestad (que Dios guarde) D. Carlos segundo, nuestro señor* (figura 4), de la qual es conta que “*despues de llevada la criatura a la Señora Reyna Madre, le favorecio con larga limosna, abiendo su Magestad vistola, por llevarla embalsamada a esta niña*”. Bastava aplicar el refrany de “mal de molts, conhort de boigs”, o aquell altre de “en terra de cecs...” per a comprendre per

«MOLTS ÉSSERS INFORTUNATS RECORRIEN ELS CAMINS EXHIBINT-SE EN POBLES I CIUTATS»

✠

RELACION VERDADERA, Y COPIA de vn Maravillofo portento que la Magestad de Dios N. Señor ha obrado con vna niña monstruosa, que nació en la Villa del Campo con dos cuerpos, aunque están en vno, dos cabezas, quatro brazos, y tres piernas, y la vna cabeza tiene dientes, y la otro no, el día 18. de Abril deste año de 1687. hija de Fráncisco Garcia, y de Maria Martínez su madre, la qual han traído á esta Corte, para que la vea su Mag. (que Dios guarde) D. Carlos Segundo, nuestro Señor.

Figura 4. Siameses.

què aquestes visites agradaven tant al monarca, que mantenia i fomentava aquesta fauna cortesana, a qui recompensava amb gratitud. Potser recordaven també a l'Hechizado que som joguets en les mans de Déu, i que fins i tot els casos més horribles són producte del seu disseny.

■ LA FI D'UN GÈNERE?

Les relacions de successos havien nascut amb una voluntat testimonial, i per tant adoptaven la forma de carta o notícia, gairebé sempre seguida dels adjectius “vertadera” o “verídica”, i amb testimonis que avalen aquesta afirmació.

Al llarg dels segles XVI i XVII, van adoptant l'estructura del romanç, la qual cosa permetia als cecs integrar-les en el seu repertori cantat per places de ciutats i pobles. Amb el segle de les llums desapareix progressivament aquesta literatura de superstició, que acaba substituïda per la narració de crims truculents i històries de bandolers. El monstre ressorgirà a través de la literatura fantàstica en forma de conte gòtic; però això serà ja en el romanticisme. Quant al monstre humà, producte d'una malformació, serà exhibit en fires i circs fins als nostres dies, que ocupa, en les seues formes més inversemblants, els programes de matinada de la televisió. ©

ANDRÉS LAGUNA I DIOSCÒRIDES

LA FARMACIOLA DE LA IAIA

BESTIARIO DIOSCÒRIDES D'ANAZARBO

A cura de Carlos Ferrándiz Madrigal. Medusa Ediciones. 2001.

A mitjan segle XVI, Andrés Laguna, metge i escriptor segovià que va merèixer el sobrenom de “Galè espanyol”, tradueix i comenta la *Matèria mèdica* de Dioscòrides d'Anazarbo, una obra grega de referència mèdica i farmacèutica del segle I de la nostra era. Partint d'aquest

compendi botànic i zoològic monumental, gairebé introbable avui dia, Carlos Ferrándiz Madrigal ha editat i comentat la part dedicada als animals, corresponent al llibre II, que ha denominat *Bestiario* (Medusa Ediciones, 2001), tot i que el rigor científic de l'obra l'allunya considerablement d'aquell gènere medieval llegendari. El text que ens ofereix l'editor és com un joc de nines russes, en què Dioscòrides comenta els seus clàssics, Laguna comenta Dioscòrides, i Ferrándiz comenta Laguna, amb un resultat amè i sumament enriquidor per les múltiples perspectives que s'obren amb la seua lectura. Per descomptat els comentaris del segovià són il·lustratius i simpàtics, amb un cert punt irònic a vegades; com diu Ferrándiz, dona la impressió que Laguna ens comente les vacances des del sofà, els seus propis dibuixos projectats com a diapositives. L'aportació de Ferrándiz també s'agraeix, perquè, a més de situar l'obra en el context de la literatura mèdica clàssica, afegeix les seues interpretacions sobre els remeis fonamentats i no fonamentats que fan servir els seus antecessors. Potser els puristes troben a faltar una edició textual més exhaustiva, però creiem que l'interès divulgatiu de l'obra queda resolt amb molt d'encert.

A. S.